

עילית אזולאי | אדום | מתוך: פאניקה בהעדר אירוע | 2003 | הדפסת דיו | 400x150

מגדר | כתב עת אקדמי רב תחומי למגדר ופמיניזם

גיליון שביעי | 2020

סקירת ספרים | יוכי שלח

**אלונה פלג: אימהות לסביות בישראל, סיפורים של הורות תחת חובת
הוכחה**

רסלינג

**אימהות
לסבית בישראל**

סיפורים של הורות
תחת חובת הוכחה
אלונה פלג

”מזה שלושה עשורים נשים לסביות בישראל מגדלות ילדים במסגרת משפחות חד-מיניות מתוכננות ללא אב. הן עושות זאת בהקשר חברתי-פוליטי שבו הקהילה שאליה הן משויכות סובלת מדעות קדומות, אלימות ואפליה. ספר זה עוקב אחר ההבניה המתפתחת של הזהות הלסבית מפתולוגיה אישית לקטגוריה תרבותית אלטרנטיבית, תוך כדי התבוננות בתהליכי ניהול סטיגמה וניסוח של תודעה חדשה בקרב קבוצות מיעוט אשר התקרבו מהשוליים החברתיים למרכז. הוא בוחן את משמעות המעבר של נשים לסביות לאימהות ולמשפחתיות מנקודת המבט של הנשים עצמן: כיצד הן מנסחות את הזהות שלהן? איזה משמעות הן נותנות לחוויות חייהן?”

ציטוט זה מתוך כריכת הספר יכול היה להיכתב כתקציר של מחקרים רבים מרחבי העולם, העוסקים בסוגיות ובקשיים בהן נתקלות ”אימהות לסביות המגדלות ילדים במשפחה מתוכננת ללא אב” – כותרת ארוכה הנדרשת כדי לאפיין את ה”חריגה”, כביכול, מהזרם המרכזי ההטרונורמטיבי. המחקר העולמי העוסק באימהות לסביות ובמשפחות לסביות חדשות מגוון, חלקו כמותי וחלקו איכותני, והוא נע בין הלוקאלי לבין האוניברסלי, בין המשפטי והממוסד לבין האישי¹.

¹ דוגמאות אחדות:

Hequembourg, A. L., & Farrell, M. P. (1999). Lesbian Motherhood: Negotiating Marginal-Mainstream Identities. *Gender & Society*, 13(4), 540–557.

Róisín Ryan-Flood, (2009). *Lesbian Motherhood - Gender, Families and Sexual Citizenship*. Palgrave Macmillan UK

Gabb, J. (2018). Unsettling lesbian motherhood: Critical reflections over a generation (1990–2015). *Sexualities*, 21(7), 1002–1020.

Machado, Tânia Cristina, and Ana Maria Brandão. "Regulating lesbian motherhood: gender, sexuality and medically assisted reproduction in Portugal." *Laws* 2.4 (2013): 469-482.

הספר, כפי שמעידה כותרתו, מבקש לחקור את הזווית המיוחדת של אימהות לסביות בישראל. מכאן, שהמחקר יוצא מנקודת הנחה שקיים הבדל בין המצוקות של אימהות לסביות ישראליות לבין עמיתותיהן במדינות אחרות. ואכן, מחקרים דומים מתפרסמים במדינות שונות תוך התייחסות למאפיינים הייחודיים לכל מדינה.²

המחקר הישראלי (בעברית) על הורות חד מינית בכלל ועל אימהות לסבית בפרט נמצא רק בתחילתו. בסקירת ספרות שערך עמית קמה ב-2014³ ובה מיפה את שדה המחקר הלהט"בי בישראל נמצא כי מתוך 338 מחקרים שנערכו בין השנים 1942-2012 רק 22 עסקו באופן מובחן בהורות להט"בית (אבות או אימהות), ו-30 מחקרים עסקו בזוגיות חד מינית (גברים או נשים). עוד קובע קמה כי הרוב המכריע של החוקרים/חוקרות באים מקרב הקהילה, בבחינת "אדם קרוב אצל עצמו", מה שמעיד שככל שאוכלוסיית החוקרות והחוקרים מגוונת מגדרית ובכלל, כך שדה המחקר מתרחב ומתגוון אף הוא.

הביטוי שטבעה קרול האניש, לפיו "האישי הוא הפוליטי"⁴, נשחק מכבר מרוב שימוש. עם זאת, תמיד מרתק לראות כיצד הסיפור האישי של החוקרת או החוקר מייצר מוטיבציה למחקר רחב, שתוצאותיו מלמדות גם על המשמעות הפוליטית של סיפור זה. ההקדשה להורים, לבת הזוג ולילדים של מחברת הספר הנדון, אלונה פלג,

² כמה דוגמאות: בריטניה, אוסטרליה, דרום אפריקה (בהתאמה);

Elizabeth Reed. (2018) Lesbian, Bisexual and Queer Motherhood: Crafting Radical Narratives and Representing Social Change through Cultural Representations. *Women: A Cultural Review* 29:1, pages 39-58.

Brenda Hayman, Lesley Wilkes. (2017) De novo Families: Lesbian Motherhood. *Journal of Homosexuality* 64:5, pages 577-591.

Jacquetta Van Ewyk, Lou-Marié Kruger. (2017) The Emotional Experience of Motherhood in Planned Lesbian Families in the South African Context: "... Look How Good a Job I'm Doing, Look How Amazing We Are". *Journal of Homosexuality* 64:3, pages 343-366.

³ קמה, ע. (2014). קווים לדמותו של שדה-המחקר הלהט"בי בישראל. *סוציולוגיה ישראלית*, טו (2), 241-261.

⁴ Hanisch, Carol. (1970). "The Personal Is Political." In *Notes from the Second Year*, edited by Shulamith Firestone and Anne Koedt. New York: Radical Feminism.

אליה נוסף גם פתח הדבר האישי, מלמדים על סיפור המסגרת – או שמא סיפור הליבה – האישי, שהיה נקודת המוצא של הספר, ואשר סופו מחקר המבוסס על ארבעים ראיונות עומק של נשים שהן "אימהות ביולוגיות ו/או אימהות לא ביולוגיות, אשר גידלו ילדים עם בת זוג במסגרת משפחה חד-מינית (ראשונית) מתוכננת, ללא אב". שלל סיפורי החיים, שקטעים מתוכם מצוטטים בספר, מתלכד לכלל פסיפס המתאר את חייהן ומצוקותיהן של אימהות במשפחה חד מינית ואת האסטרטגיות השונות שהן מפתחות בהתמודדות היומיומית עם בעיות ייחודיות אלו. פלג מתארת את מקורות הלחץ הפנימיים שתיארו המספרות: דריכות, ניהול מידע ועמידה על המשמר מול עולם עוין, לחץ להוות דוגמה לנורמליות ומצוינות, ניסוי וטעיה, חוסר שוויון ביולוגי והומופוביה מופנמת בקשר הזוגי, דאגה בנוגע להשפעות הנטייה המיני והיעדרות אב ולחץ לגדל ילדים בעלי זהות מינית ומגדרית נורמטיבית, חווית הלחץ המוגבר של הילדים ואתגרי השיח עמם. לצד אלו, מתארת פלג גם שורה של מקורות לחץ חיצוניים, בהם אפליה ממוסדת, מוחלשות חברתית וכלכלית, התמודדות עם מצבי דחייה, אלימות ואפליה – הן מצד משפחות המוצא והן מהסביבה החברתית והממוסדת.

בניסיון להתמודד עם מקורות הלחץ מְבִנֹת המספרות דיוקן עצמי ציבורי-ייצוגי, אותו הן מציגות בפני סביבתן הקרובה והרחוקה: דיוקן של נשים נורמליות ומכובדות ושל אימהות אידיאליות, תוך שהן מתכתבות עם האידיאל האימהי המובנה בתרבות הפטריארכלית המערבי, ועם זאת מתנגדות לו. שתי אסטרטגיות עיקריות משמשות אותן בהבניה זו: הדגמת צייתנות לאידיאל האימהי הפטריארכלי וההטרסקסואלי מכאן, וניהול משא ומתן עם אידיאל זה ובידול ממנו מכאן. במילים אחרות, וכפי שמציינת פלג במבוא, המספרות חשות כי מוטל עליהן "נטל ההוכחה" באשר לכשירותן כאימהות, ככלי להתמודדות עם "לחץ המיעוטים" שהן חוות.

כמו ספרים רבים, שהם עיבוד של עבודת דוקטורט, ניכרת גם בספר זה הדילמה בין כתיבת טקסט מחקרי אקדמי רחב, המיועד לקהל מיומן (חוקרות וחוקרים, סטודנטיות וסטודנטים), לבין הצגתו לקהל הרחב בטקסט קריא ונגיש, שאיננו מציית

בהכרח לכללי המבנה וההצגה האקדמיים. הדילמה, בין ההתמקדות בסיפורים האישיים ובתובנות העולות מהם, לבין הצורך להציג את תקפותו של המחקר יוצרת, בסופו של דבר, כתיבת כלאיים הנעה בין זה לזה, ולעיתים איננה מספקת לא את זה ולא את זה. כדי לפתור דילמה זו, ובדומה לכותבות וכותבים שקדמו לה, עושה פלג מאמץ להצניע חלקים אקדמיים במובהק, כגון מטרת המחקר, שאלות המחקר והמתודולוגיה, ובמקביל לפזר את הביסוס המחקרי (סקירה תיאורטית וסקירת מחקרים) בפרקי הספר השונים.

באופן זה, במהלך שלושת הפרקים הראשונים משרטטת פלג את השדה התיאורטי עליו היא נסמכת: הפרק הראשון מתאר היסטוריה מקוצרת של היחס לסביות, ממונח המתאר סטייה מינית לכזה המתאר זהות תרבותית אלטרנטיבית. בסופו של פרק זה ישנה התייחסות קצרה לסביות בישראל, שייחודה בדיני האישות הנתונים לסמכותה של האורתודוכסיה היהודית שהביאה לצמיחת אלטרנטיבה ישראלית ייחודית בדמות הפסיקה המשפטית, המכירה דה פקטו בחלק מהזכויות של המשפחות החד מיניות. כותרת הפרק השני היא "אימהות לסבית", והוא נפתח בסקירה קצרה של התפתחות מושג האימהות, על מורכבותו הפסיכולוגית והסוציולוגית ועל ההבניה החברתית והתרבותית שלו. גם כאן מיוחדות כמה פסקאות לייחודיותה של החברה הישראלית ביחסה לאימהות, יחס הנגזר מהמורשת הלאומית והדתית ואשר רואה באימהות חלק בלתי נפרד והכרחי מהנשיות. בהמשך לכך, בתת הפרק "אימהות לסבית בישראל" מתארת פלג את האימהות הלסביות בישראל כמי שמצייתות לתפיסה ישראלית זו. הפרק השלישי מיוחד למשא ומתן על זהות ושייכות וניהול סטיגמה בתוך המרחב ההיברידי המפוצל ומלא הניגודים בו פועלות וחיות האימהות הלסביות כקבוצת מיעוט.

בסופו של הפרק השלישי מופיעות כמה פסקאות קצרות המנסחות את מטרת הספר ואת שאלות המחקר – במרחק שלושה פרקים מתיאור המתודולוגיה ששימשה להשגת מטרות אלו – עובדה המקשה להבין את הקשר ביניהן. המתודולוגיה, המופיעה, כאמור, בפרק המבוא, מובאת באופן חלקי. תיאור אוכלוסיית המחקר – נשים

יהודיות, ממעמד הביניים, בגילאי 51-26, שהן אימהות ביולוגיות ו/או אימהות לא ביולוגיות וגו', איננו כולל הסבר לשאלה כיצד נבחרה ונדגמה אוכלוסיית מחקר זו וכיצד בוצעו הראיונות. כמו כן, לא מובהר האם התמות השונות נבחרו מתוך שאלות המחקר או שמא חולצו מתוך הראיונות, וכך אין לדעת האם השאלות בראיון מסגרו אותו מראש, או שעלו מתוכו. זו שאלה חשובה, בעיקר כאשר המוטיבציה למחקר היא סיפור החיים האישי של החוקרת, אשר הוא כשלעצמו עלול למסגר מראש את התמות.

שוב ושוב, ובמהלך הספר כולו, נזכרת אחת משתי שיטות ניתוח הראיונות – "המדריך להאזנה: שיטה מכוונת יחסים וממוקדת קול" שפיתחו גיליגן ואחרים⁵. עם זאת, בספר שנועד גם לקהל הרחב ראוי להסביר, ולו בקצרה, את עקרונות השיטה המעניינת הזו, שתורגמה במקומות אחרים ל"המדריך למקשיב" או "מדריך להקשבה". שיטה זו מאפשרת, באמצעות הקשבה חוזרת ובדומה לקשב הטיפולי, לשים לב גם לביטויים תת הכרתיים ולקולות מושקפים, המסתתרים מאחורי סיפור החיים והקול המספר, ובכך לאתר גם דילמות חבויות, קונפליקטים פנימיים מוכחשים וכיו"ב. מתוך השיח הגלוי העולה מסיפורי החיים מחלצת פלג את הדיוקן העצמי הציבורי-ייצוגי, שבו מתארות הנשים את עצמן כ"נשים נורמליות ובעלות ערך וכאימהות ראויות", תוך כדי התכתבות עם "האידיאל האימהי הפטריארכלי ועם מטה-נרטיבים דומיננטיים בחברה הישראלית המגדירים מהי נשיות טובה ואימהות ראויה, תוך כדי דיאלוג מורכב של חיקוי, הרחבה והתנגדות". באופן זה משרטטת פלג את פניה של החברה הישראלית הכללית והן את קבוצת האימהות הלסביות המהווה מיעוט בתוכה, ואת מערכת היחסים הסבוכה בין שתיהן. "מספרות רבות דיברו על האימהות

⁵ Gilligan, C., Spencer, R., Weinberg, M. K., & Bertsch, T. (2003). On the Listening Guide: A voice-centered relational method. In P. M. Camic, J. E. Rhodes, & L. Yardley (Eds.), *Qualitative research in psychology: Expanding perspectives in methodology and design* (p. 157–172). American Psychological Association.

שלהן במונחים של ייעוד טבעי, גורלי ובלתי נמנע", טוענת פלג. שיטת המחקר ובחירת אוכלוסיית המחקר (שכאמור, איננה שקופה לקורא/ת) איננה מאפשר לדעת האם טענה זו של "ייעוד טבעי" איננה משותפת גם לחלקים באוכלוסיית האימהות הכללית. כמה מספרות חשות בייעוד זה? מה שיעורן בקרב המספרות במחקר כולו? האם שיעור זה שונה משיעורן באוכלוסיית האימהות הכללית? לא ניתן לדעת. כמו כן, מכיוון שסיפורי החיים אינם מסופרים במלואם אלא רק קטעים מתוכם, המדגימים טענה ספציפית, קשה לבודד משתנים נוספים העשויים לעלות מתוך סיפור החיים המלא ואשר יכולים להצדיק טיעון זה של "ייעוד טבעי" (מלבד הזהות הלסבית) – או טיעונים אחרים העולים במהלך הספר כולו.

נושא מרתק בפני עצמו הוא מערכת היחסים המורכבת בין האימהות הביולוגיות לבין בנות זוגן, האימהות הלא-ביולוגיות (בחלק מהזוגות זה אף מורכב יותר, כאשר כל אחת משתי האימהות היא אם ביולוגית לילדיה ואם לא-ביולוגית לילדי בת הזוג). באופן זה נוצר פער מסוים בין "הורות" לבין "אימהות", מה שדורש התמודדות נוספת.

הדיוקן הציבורי-ייצוגי שמציגות המספרות יוצר אצלן – ואצל הקוראות/ים – אבחנה בין אימהות לאבהות, וכן בין זוגות חד מיניים (נשים) לבין זוגות הטרוסקסואליים. מתוך הדיוקן הציבורי של האימהות החד מיניות עולה הדיוקן הציבורי של זוגות הטרוסקסואליים, כפי שהוא נתפס על ידי האימהות הלסביות – וזהו דיוקן שאיננו מלבב במיוחד. כך, למשל, טוענת נועה כי "במסגרת של משפחה עם זוג נשים, נדיר למצוא תופעות של הזנחה, נטישה, התמכרות או התעללות, בעוד שבמשפחות הטרוסקסואליות התופעות האלה אינן נדירות" (עמ' 79). פלג מחזקת טענה זו ומביאה לה סימוכין מחקריים.

שיטת הניתוח של האזנה/הקשבה מאפשרת לפלג, בשמיעה חוזרת של הראיונות, לחלץ מתוכן את הסיפור החבוי – זה המסתתר מאחורי הדיוקן הייצוגי הציבורי – ולשרטט את הדיוקן העצמי המשלים המתואר בפרק החמישי של הספר. דיוקן משלים זה מתאר את החוויה הרגשית של המספרות, חוויה של פגיעות וחוסר מוגנות, הנוצרת

מתגובות עוינות ופוגעניות של משפחות המוצא ושל הסביבה החברתית, המהווה גורם לחץ משמעותי המוביל למצוקה פסיכולוגית ולחץ הורי. מצוקה זו יוצרת את הצורך להרים את "נטל ההוכחה", הנובע מהלחץ "להוות 'דוגמה ומופת' לנורמליות ולמצוינות", הן בפני החברה ההטרוסקסואלית והן בפני הקהילה הלהט"בית.

בין שלל הנושאים העולים מתוך הסיפור החבוי עולה גם תופעת ההומופוביה המופנמת אצל חלק מהמספרות, ואשר מתבטאת "בחוסר השלמה של המספרות עם הנטייה החד-מינית שלהן ועם הקונסטלציה הזוגית והמשפחתית השונה" (עמ' 133). במילים אחרות, הסיפור החבוי מלמד על שני כוחות מנוגדים הנלחמים זה בזה: הצורך הגלוי של משפחה שבה שתי אימהות בלגיטימציה חברתית, מצד אחד, ואי-הלגיטימציה הפנימית המוכחשת, הנוצרת מהפנמת ההבניה החברתית של אידיאל המשפחה ההטרונורמטיבית, מצד שני. כך, למשל, מתקיים בקרב זוגות האימהות דיון מתמיד הנוגע ל"היעדר אב" או להיעדרה של "דמות גברית" בחיי הבנים והבנות שלהן. הסיפור הגלוי מתאר את היתרון בהעדר אב-גבר כזה בחיי המשפחה, ואילו הסיפור הסמוי מעיד על קושי בקבלתו. לעיתים הקונפליקט הסמוי יראה יתרון בהיעדר גבר בזוגיות אך חיסרון בהעדרו בהורות. הסיפור הסמוי מעיד גם על רגשות אשם פנימיים, לעיתים גלויים ולעיתים חבויים – תחושת אשמה המנהלת במודע או לא במודע את הזוגיות ואת האימהות של המספרות. כל אלה מחלחלים גם אל הילדות והילדים של המספרות, שאף הם נושאים ב"נטל ההוכחה".

נושא נוסף העולה מתוך "הדיוקן המשלים" שמתארת פלג הוא ההתמודדות עם האפליה הממוסדת ועם המוחלשות הכלכלית של האימהות הלסביות. למרות שאפליה זו איננה סמויה אלא גלויה ומדוברת ולכאורה מקומה דווקא בדיוקן הציבורי שמציגות המספרות, פלג בוחרת לשים אותה בקטגוריה של הדיוקן המשלים בגלל רגשות העלבון והכעס שהיא מייצרת. עדיין, יש מקום לשאול על בחירה זו משום שנראה כי המספרות מודעות לרגשות אלו ומתארות אותן בגלוי כחלק בלתי נפרד מסיפור חייהן, כפי שאומרת הלית: "העובדה שהמשפחות שלנו בארץ צריכות לעבור דרך מסלול של אימוץ זו עובדה שמאוד מרגיזה אותי..." (עמ' 162).

נראה שהפגיעה הקשה ביותר היא זו המגיעה ממשפחות המוצא – פגיעה שלעיתים היא סמויה או מוכחשת, או דורשת זמן עיכול והבנה ארוך יותר, ולעיתים רק טיפול פסיכולוגי יכול להקל עליה. הקושי של המספרות גדול דווקא בגלל ריבוי הקולות הסותרים המגיעים ממשפחת המוצא. כך, למשל, הזוגיות והאימהות החד מינית הופכים לסוד, הגלוי רק לחלק מהמשפחה: "סבתא לא ידעה, היא לא ידעה עד שהבנות נולדו. היה ברור שהם לא מספרים לחברים. אח שלי [...] מבחינתם אסור לו לדעת..." (עמ' 171). פלג מתארת מצבים של שתיקה, השתקה, חרם והתנכרות העולים מן הסיפורים. קבלה של הילדים ואי קבלה של האם הלא-ביולוגית, דחייה של הנכד הלא-ביולוגי אבל קבלה של הנכד הביולוגי, ועוד ועוד ווריאציות שונות של התייחסויות פוגעניות של משפחת המוצא.

ולבסוף, לתמונת "הדיוקן המשלים" נוספת גם ההתמודדות עם אירועי דחייה, אלימות ואפליה מצד הסביבה הרפואית, החינוכית והחברתית. חווית ההשפלה, הביטול והזלזול של האימהות הלסביות גורמת לתחושות של בידוד והדרה שקשה להתמודד איתן.

הפרק האחרון בספרה של פלג נושא את הכותרת "מתווה להכרה, שוויון והכלה של משפחות חד-מיניות" והוא כולל, לצד סיכום קצר, "המלצות למעצבי מדיניות, אנשי חינוך וטיפול" והן מופנות למערכת החינוך ולמשרדי הרווחה והבריאות. המחשבה לצרף למחקר גם המלצות מעשיות ברובה, אך מאליו עולה הספק אם יהיה מי שישמע להם. על פי רוב, המלצות מסוג זה ניתנות בנייר עמדה שנכתב על ידי וועדה שמזמין גוף רשמי, כך שידוע מראש מי הם הנמענים להמלצות שגובשו. במקרה זה מדובר בספר היוצא לאור בדרך מסחרית (הוצאת רסלינג), ואשר נכתב על ידי חוקרת צעירה אחת, שאיננה בהכרח מומחית מוכרת לנושא הנחקר – ואיננה לוקחת בחשבון זוויות ראייה נוספות (משפטיות, כלכליות, פוליטיות, חברתיות רחבות וכיו"ב). עם זאת, קריאת הספר ככלל וקריאת קטעי סיפורי החיים בפרט יכולה ללמד על המצוקה בה נתונות הנשים המספרות, בייצוג אפשרי של כלל האימהות הלסביות בישראל – וזו ללא ספק נקודת פתיחה טובה.